

I

SISSEVAATEID VEEOLENDITEGA SEOTUD

TRADITSIOONIDESSE

SISSEJUHATUS

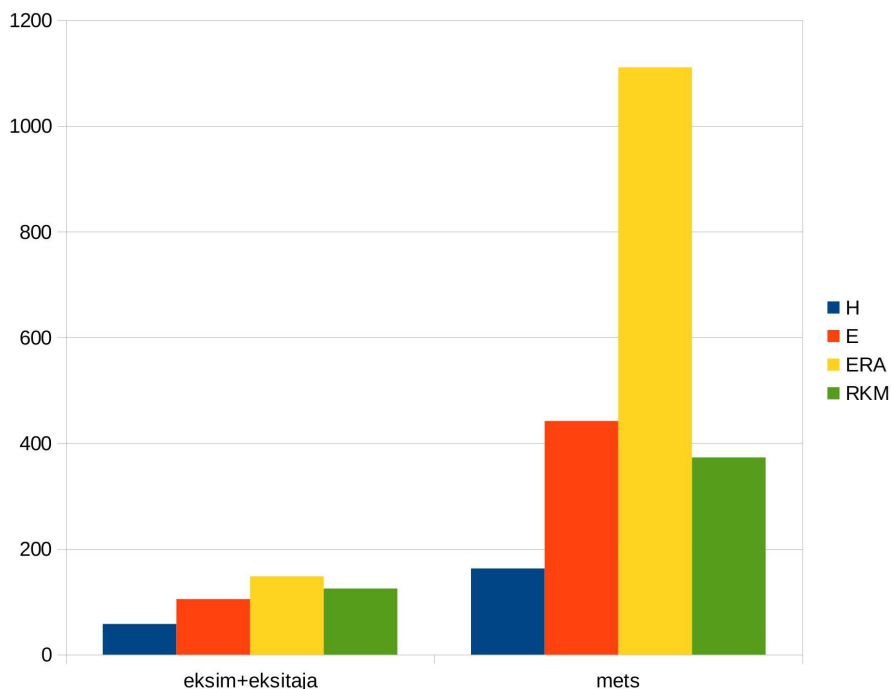
Mütoloogilise terminoloogia ja karakterite uurimine on aastakümneid olnud tõusu- teel. Sellel teemal on ilmunud üsna palju uurimusi ja sõnaraamatuid näiteks soome-ugri keele- ja kultuuriruumide kohta, on kirjutatud üliõpilastöid ja kaitstud väitekirjasid, teema on taas aktuaalne ka näiteks slaavi kultuuriruumides. Koos 20. sajandi esimesel poolel ilmunud käsitluste ja sellest varasema ainekstu ja teoreetiliste lähenemistega loob see aluse läänemeresoome ning laiemalt soome-ugri mütoloogia, mütoloogilise sõnavara ja uskumuste võrdlevaks vaatlemiseks rahvausundi ja folkloristika aspektist. Käesolev köide jätkab eesti ainekstu jälgimist mõne rühma näitel, et panustada üldülevaate vormumisse. Kaasatud on võimalikult kõik praegu kättesaadavad arhiivitekstid, mis omakorda toob esile traditsiooni seisundi, kogumistöö ajalise ja geograafilise ulatuse ning metoodika mõju andmetele. Rõhutamist väärrib, et 19. sajandi lõpust alates on rahvaluulekogujad olnud eesti keelt emakeele- na valdavad isikud – teadlased, kohalikud kirjasaatjad, aga ka stipendiaadid, üliõpilased, õpilased – keeleline pädevus on oluline eeldus ja aspekt eesti kogude formeerumisel. Ehkki üliõpilaste ja väljaspoolt kogukonda saabujate murdealane pädevus on olnud erinev (kirjakeele alalt pärit inimesed ei kuule kõiki nüansse (Kõiva & Vesik 2004) ja aja jooksul on nõuded murdekeele fikseerimise täpsuse osas vaheldunud, on neile sillutanud teed seosed ülikoolilinna Tartu ja rahvaluulearhiiviga. See on olnud tagatis teadmiste headesse kätte jõudmisest.

Jakob Hurt (1839–1907) soovitas koguda rahva teadmised kokku ja vormistada saadetiste põhjal oma rahva kirjutamata ajalugu. Sama paatos on saatnud kirjasaatjaid ja kogujaid rohkem või vähem ka hiljem. Traditsioonide dokumenteerimise nimel pingutasid kogumise algatajad ja kirjasaatjad Eesti erinevates paikades nii kogumistöö alguses kui hiljemgi. Rahvapäraste teadmiste kogumisse panustasid oluliselt ka bioloogid, geograafid, farmatseudid, meedikud, veterinaarid, matemaatikud, füüsikud ja teiste erialade esindajad, mis tagab rahvateadmiste laia skoobi.

Seega oli algselt ja jäi ka hiljem üheks oluliseks raamistuseks vajadus andmeid koguda oma ajaloo jaoks (selle olulisust paljude Euroopa ja muu maailma nn kirjutamata ajalooa rahvaste enesemääratluses on kajastanud Bruce Lincoln (2000), Joel Halpern & David Kideckel (1983), John Eidson (2019), Aleksandar Boškovič (2008) jpt) – uus kontekst oli laetud identiteedi ja väärrika ajaloo loomise protsessiga, kui nimetada mõnda mõjukatest seikadest.

Eesti Rahvaluule Arhiivi moodustamise ajal (1927) ei olnud linnastumise tagajärjed vanemaid kultuurimustreid ja uskumusi kahjustanud. Vaatamata erinevale lähenemisele ja kitsamale kogumisülesandele lisavad erinevate algatustena laekunud tekstid aspekte ka müütilistele karakteritele, vaateid nähtuste tekstuurile ja ole- musele.

Kuidas erinevad aktsioonid täiendasid üksteist, on nähtav metsahaldja ja eksimise motiivist. Metsahaldja kohta on jäädvustatud kokku kolm tuhat ja eksimise kohta üle neljasaja teksti, kuid just viimane motiiv on tänaseni aktuaalne, vahel üleloomulikkusega seotud, vahel mõne muu seletusega juhtunu kohta. Rahvaluule arhiivikogud on jagatud kogumistööd korraldanud institutsioonide ja suurbüroode alusel mitmeks seeriaks, mis moodustavad 1,5 miljoni lehekülje suuruse kollektiooni, kuid siinjuures on valikus neli suurt käsikirjakogu. Järgnev analüütika osutab, kui tähtsad on spetsiaalsed küsitlused ja kuidas teadmistekogu formeerus.

Joonis 1. Kajastatud on metsahaldja ja eksimise teema järgmistes kogudes: H – Jakob Hurda kogu (1860–1906) – 114 696 lk; E – Matthias Johann Eiseni kogu (1880–1934) – 90 100 lk, ERA – Eesti Vabariigi ajal Eesti Rahvaluule arhiivi kirjasaatjate, professionaalsete folkloristide, ka üliõpilastest-stipendiaatide poolt kogutu (1927–1944) – 265 098 lk; RKM – Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna (1945–1996) käsikirjad – 450+ 868 lk.

Iga kogu formeerumisel on olnud oma taktika. Jakob Hurda kogumisvaldkondade loetelu (Tedre 1989) sisaldas elavat ja elutut maailma maksimaalselt laias ulatuses, samuti tähtsustas ta kohalikku keelt, st ootas kirjapanekuid kohalikus keelemurdes. Ta rõhutas teatud liikide suurt väärtust rahva tulevase ajaloo jaoks, mistõttu talle

saadetigi vanemaid laule ülekaalukalt rohkem kui jutte. Neist oli omakorda oluline jäädvustada muinasjutte. Kogumisse oli kaasatud üle tuhande neljasaja kirjasatja.

Matthias Johann Eiseni (1857–1934) kogumisaktsioon tihendas andmeid paljude liikide osas (Kikas 2013; Saukas 2003; Tedre 2015), lisaks tõi tema võrgustik ja kogumisküsimused uusi vaateid, nt kohanimedele registreerimine, õpilaskogud, rahvakalendri ja rahvausundi küsitlused; oma seminarides õhutas ta ka üliõpilasi õppeülesande jaoks folkloori kirja panema. Kuna ta vormistas saabunud ainestiku põhjal jooksvalt temaatilisi ajakirjaartikleid ja raamatuid ning kasutas neid ka eesti mütoloogia ülevaate kirjutamiseks (Eisen 1919), siis rändas osa teadetest ja lugudest kohe uuskasutusse. Huvi eesti minevikulise pärimuse vastu suunas teda koostama “Eesti mütoloogiat”, et katta haridussüsteemi ning laiema lugejaskonna huvi müütilise ainese vastu.

1927. aastal rajatud Eesti Rahvaluule Arhiiv alustas Oskar Looritsa (1900–1961) eestvõtmisel kohe mütoloogiliste motiivide ja karakterite, usundiliste juttude, lastehirmutiste esinemuse monitooringuga. Üks olulisi teemasid oli: kas ja kui laialt on olendid tuntud ja mis on nende funktsioonid. Selle perioodi kirjasatjate panus usundilise ainestiku talletamisse ja tegelaste valideerimisse oli märkimisväärne. 1930. aastatel alanud linnastumise taga aimuvad muutuvad majanduslikud olud, aga ka eestikeelse hariduse ja kõrgkooliõppe võimalused, mis löid aluse ühtlasi professionaalsete folkloristide koolitamiseks. Kogumistöö intensiivistamine oli nii või teisiti paratamatu. Vaja oli jäädvustada vähemat tähelepanu pälvinud teemasid, karaktereid, piirkondasid, minoriteete, Eestiga värskest liidetud alade folkloori ja kombestikku. Laiahaardeline kogumistöö lõi soodsa aluse nähtuste kartograferimiseks ja piirkondlike erijoonte väljajoonistamiseks.

Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna ja 1949. aastal Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi (tänapäevane Eesti Keele Instituut) juures avatud rahvaluule osakonna tegevus jätkas varasemate traditsioonidega. Teadlikult kaeti valgeid alasid ja töötati perifeerisel aladel. 1960–1970 kogumistöö oli hea tabamus: arhailist oli veel säilinud, ent see hakkas vahetuma mänguliste uute liikide, imiteerimiste jm vastu. Samas konserveeris Nõukogude Liidu suletud riigipiir piiritsoonis ja äärealadel vanema folkloori.

Süsteemaatika, eesti usundiliste veendumuste struktuuri akadeemiline uurimine ja klassifikatsiooni loomine algas 20. sajandil Matthias Johann Eiseni (1919) mütoloogilise ainestiku süsteemse ülevaatega. “Eesti mütoloogias” on üldistatud peajooned, võimaluste piirides on kirjas võrdlused lähemate keelesugulaste ja kontaktrahvastega. Tegemist oli esimese kultuuri ja keele keskel kasvanud teadlasega, kes lõi esmavaate rahvausundist ning kelle tulemused jõudsid Euroopa käsiraamatutesse ja käsitlustesse (Hoffmann-Krayer & Stäubli 1927–1941).

Liivi ainestiku põhjal lõi Oskar Loorits liivlaste rahvausundi käsitluse (“Liivi rahvausund” I–III, 1926–1928, IV ja V osa esmaavaldati 1995–1997). Ta esitas karakterid, usundi peajooned, paralleelid läti ja eesti folklooriga (kaasates eeskätt Saaremaa usundilise folkloori). Üldistele usundilistele mõistetele (hing, tark, preester) järgneb looduse ja haldjate osa, kus esitatakse liivlaste vaated stiihiate kaupa alates Taevataadist, kristlikust Jumala-kujutelmast mõjutatud karakterist, jätkates jumala poegade ja tütarde käsitlemisega. Järgnevad taevased ja meteoroloogilised uskumusolendid ning mõnevõrra ootamatu pöörde järel inimloodud ehitiste (maja, rehi, saun) haldjate vaatlus, et jätkata maa, liiva, põllu, linaga seotud haldjatega, kaasatud on veel karjahoiu ja õitsielu haldjad. Metshaldjate traditsioonidele järgnev teehaldjate institutsioon pöördub suure veevaldkonna jälgimusega – meri, jõgi, järv, kaev. Merehaldjate juures on eraldi alapeatükkidena esitatud merineitsid, sinilehmad ja merihobused, hülged ja potermann (Loorits 1926, S29). Kõide jätkub saatus- ja unehaldjatega ning lõpeb Maarja-kompleksiga, kelle juures usundiuurijat paelub muistsete haldjaemade asendamine kristluses keskse Maarja kujuga. Järgnevad arutelud liivi ja läti haldjate üle.

“Liivi rahva usundi” esimese kõite süstemaatikas vahelduvad loodus, selle hingestamine ja loodushaldjad inimloodud ehitiste haldjatega, metsikud alad koduste ja kodustatud territooriumitega, osalt tulevad jutuks ka inimest ja tema saatust määravad olendid. Kuivõrd tegemist on põimunud mõistete ja karakteritega, siis on kõik haldjalaadsed koondatud selle kategooria alla. Edasistes kõidetes on olnud süstemaatika loomine lihtsam, teine kõide on seotud surmakultuuriga, kolmas sisaldab nõia- ja võlukompleksi ning sellega külgnevaid teemasid nagu nõidumisvahendid ja olendid (tuulispea, libahunt, painaja, halltõbi), kellel on ühisosa nõia ja nõidumisega ning seosed mütoloogia alamhulkadega.

Loorits toetub lisaks kogumistöle kirevate allikate informatsioonile ja on huvitatud nende mõjust liivi usundile, sh on põnevad tema vaated looduse elususe teemale ja selle jälgede otsimine erinevates tekstides, samuti vernakulaarsete vaadete seosed sotsioloogiliste ja eetiliste aspektidega, millele on pühendatud käsitluse viimane kõide (Loorits 1997). “Liivi rahva usund” on jäänud tänaseni ainsaks terviklikuks ülevaateks rahvakillu vaimsest pärimusest, hilisema ainestikuga värskendatud uusversioon oleks asjakohane edasiste arengute jälgimiseks.

Liivi usundi käsitlust mõjutas 1918. aastal avaldatud Antti Aarne eesti muinasjuttude ja muistendite kataloog: see oli eeskujuga liivi muinasjuttude ja muistendite kataloogi loomisele (1926a), mis avaldati FF Communication sarjas. Kokkuvõttes sisaldab teos “Liivi rahva usund” I–V usundi peajooni ja annab ülevaate usundiliste rahvajuttude realiseerimisest, kataloog loob võimaluse leida sarnaseid jututüüpe.

Oskar Looritsa stiili juurde kuulub väidete kinnitamine võimalikult paljude tüpoloogianumbri varustatud näitetekstide abil. Jutu-uurimise toonaste trendide ees-

kujul on toodud esile motiive ja teksti struktuurse jaotumise viise (Loorits 1926: 166 jm), mida kasutati sellel ajal ennekõike regilaulude ja loitsude (Tampere 1935) iseloomustamiseks, rahvajuttude osas jäi see erandlikuks katsetuseks.

1920. aastatest 1940. aastateni kujunesid välja Looritsa folkloori teadusliku kirjeldamisviisi jooned. Jäädes võrdleva lähenemise paradigmasse on ta uurimused sidustatud soome-ugri ainekute uurijate tööde ning Euroopa (Skandinaavia, Saksamaa, Vene folkloristika) lähenemistega. Ta esitab usundiliste karakterite nimetused (ettevalmistuselt oli ta keeleteadlane) ja kartografeerib nii nimetuste leviku, karakteri erijooned kui tema atribuutika. (Kaardistamine oli humanitaarias laiemalt kasutusel ja on osutunud eesti folkloristikas jätkusuutlikuks tänaseni, nt Arvo Krikmanni, Eduard Laugaste, Mare Kõiva, Mari Sarve jt käsitlustes).

Liivi usundilistele olenditele esitab ta paralleele teistelt rahvastelt, pakub võimalikke suuremaid mõjutajaid, sh trükiseid (perioodikast ilukirjanduseni) ja kunstiteoseid. Pikemates artiklites toob ta esile, kuidas müütiline karakter (antud juhul vaaraorahvas, kotermann) kajastub teistes rahvaluuleliikides. Paralleelide leidmiseks arendab ta vajadusel ulatuslikku kirjavahetust Euroopa teadlastega ja toob välja seoseid folkloori mõjutanud sotsiaalsete aspektide ja rituaalidega (kui need on olemas) – ta laiendab folkloristika piire teaduste ühendamisega.

Paguluses valminud kogu Eestit haarav eesti usundi peajoonte kirjeldus (Loorits 1949–1957) arvestab eesti keelesaarte ja seto materjaliga, kasutab võrdlusalusena eesti rahvusvähemuste ainekute osutab paralleelidele kontakt- ja lähirahvastega. Klassifikatsioon on läbivaldt rajatud hingekujutelmale, kaasatud on pühakute institutsioon, oma aja teadmiste tasemel on tehtud viiteid etioloogiatele ja parapiibli ainekutele, on toodud esile mütonüümid ja demononüümid, nende peamised levikualad, on alustatud etnopsühholoogiliste vaatluste ja üldistustega. Mõjutajate hulka kuuluvad tema arvates bütsantsi ja slaavi, germaani, balti jm olulisemad kokkupuutepiirkonnad. Sarnaselt varasematele usundit käsitlevatele teostele panustab ta jõualade määratlemiseks müütiliste karakterite kartografeerimisse. Kogu esitusviis jätkab liivi rahva usundi stiiliga, mille tulemusena moodustub mitmetasandiline, hargnev kontseptsioonide võrgustik. Hingekontseptsioonist lähtumine avab teemade juures uusi vaatepunkte, kuid raskendab ülevaadet süstematiseerimist, ilmselt on sellisest võrgustikust ülevaate loomine jõukohane tehiskultuurile. Hargnevuse raames on viidatud müütiliste karakterite esinemisele teistes rahvaluuleliikides ja trükistes (ilu- ja tõlkekirjanduses, rahvajuttude väljaannetes, apokrüüfid jm).

Muinasjuttude asjatundja, teoloog Uku Masingu (1909–1985) sõja-eelsete loengute konspekt “Eesti usund” (Masing 1995) on olemuselt lühikäsitlus eesti rahvausundist, mis põhineb (sarnaselt Ivar Paulsonile) trükistel, sisaldab müütiliste karakterite juures soome runolauludest ja usundist pärit paralleele.

Ivar Paulsoni (1922–1966) “Vana eesti rahvausk: usundiloolisi esseid” (1966) (ja selle ingliskeelne tõlge “The Old Estonian Folk Religion” (1971)) põhineb fenomenoloogilisel lähenemisel. Vanemate nähtuste lühem iseloomustus maailmade ja keskkondade kaupa loob omalaadse süstemaatika, lisaks on seda sidustatud usundit mõjutanud ajalooliste, sotsiaalsete ja majandusviiside muutustega. Mõlema autori puhul esitatakse valik teatud müütilisele karakteri peajoontest.

Uut lähenemisviisi kasutas Aino Laagus (1944–2004) metshaldja-juttude analüüsimiseks. Ta välistas oma vaatluses “Eesti metshaldjatekstide struktuur ja semantika” (Laagus 1990) kõik tekstid, kus otsesõnu ei nimetatud metshaldjat (meenutab Tim Tangherlini ja tema meeskonna (Tangherlini & Broadwell 2016, Broadwell & Tangherlini 2017 jm) katsetusi automaatse rahvajuttude analüsaatoriga). Kuivõrd Põhja-Eestis, paiguti Lääne-Eestis ja saartel on tuntud metshaldjas, mujal olid kasutusel teised nimetused, siis jäi Lõuna-Eesti folkloor vaatlusest kõrvale. Aino Laaguse situatsioonianalüüs sarnaneb mitmeti võrdlevale metoodikale, ka suurem osa eristatavaid elemente on samad, kuid lisandunud on uuemaid mõisteid. Esinemiskujude, tegevuse, dialoogide, koha- ja ajamääratluste, adressaatide ja adresseerijate kaupa on toodud esile tekstide täpne arvuline ülevaade, uurimusele on liidetud levikukaardid. Tegemist on esimese arvuliselt täpse ja võimalikult kogu kriteeriumitele vastavat materjali kaasava uurimusega.

Siinses käsitluses on täiendatud eelnevate uurijate lähenemist, et jõuda mütooloogilise karakteri võimalikult täpse kirjelduseni, seega on tekstidest toodud esile maksimaalselt karakteri esinemist iseloomustavaid komponente: terminoloogia, esinemiskujud, välimuse kirjeldus, atribuudid, tegevused (inimest kahjustav, neutraalne, abistav), kontakti liik (visuaalne, kuuldeline, taktiline, muud aistingud), aja ja koha parameetrid, kommunikatsiooni liigid ja tõrjumine. Arvesse on võetud värvi- ja emotsioonide esinemist ja võimaluste piirides seoseid teiste folkloori liikide ja intermediaalse kasutamisega – viimane on olemuselt iseseisev mitmetahuline teema. Folkloori ja kultuurilingvistika ühendamise aitab mõista keele ja folkloori-kontseptsioonide vastastikuseid suhteid ning iseloomustab eesti folkloristika lähenemist usundilistele narratiividele läbi 20. sajandi. Arvulised andmed on kõnekad müütilise olendi peajoonte suhtes ja laiemas plaanis aitavad määratleda isiksusliku ja universaalse vahelkordasid usundilistes juttudes. Samuti saab sel viisil täpsustada muistendite ja teistele usundiliste juttude olemuslikke joni.

Mimtel põhjusel on folkloristikas lähtutud keelerühmast ja piirkonnast. Nikita Tolstoi slaavi etnolingvistika koolkonna loodud kirjeldussüsteem vaatleb slaavi ainekku, ühisjooni ühegi teise kultuuri- ega keeleruumiga ei puuduta. Müütiliste karakterite iseloomustuses taotletakse täpsust ja mitmekülgust. Esitatakse terminoloogia, välimuse kirjeldus, atribuudid, tegevused, kontaktide liigid. Esile tuuakse koha ja aja parameetrid, tõrjumisvõtted jm tekstides leiduvad

komponendid. Käsikirjaliste välitööde andmestike kõrval kasutatakse analüüsimisel suuremas osas trükiseid (Tolstoi 1995; Vinogradova 2000, Vinogradova & Levkievskaya 2016, 2017a, b; 2019; Vinogradova & Tolstaya 2018, 2019, 2020).

Müütiliste karakterite ja nende süstemaatika alal on näiteks edukad olnud soome-ugrilased, kelle köited on avaldatud lisaks suurtele keeltele veel emakeeles ja eesti keeles (avaldamist toetas Eesti Hõimuprogramm). Nikolai Konakovi ja komi teadlasrühma koostatud “Komi mütoloogiasse“ (vene keeles 1999, inglise keeles 2003, eesti keeles 2015) on integreeritud parapiibli ja etioloogiate temaatika, st on hõlmatud ka mütoloogiaga lõikuvad teemad. Süstemaatika toob eraldi esile kosmagoonilised ja etioloogilised, antropogoonilised ja etnagoonilised müüdid, sotsionormatiivse mütoloogia, ökoloogilised printsiihid komi mütoloogias, pärimused tšuudidest, maailma mütoloogilise struktuuri, ettekujutused hingest ja surmast, kristlikud sümbolid, nn laenulised müütilised karakterid ja süžeed, nõiaeepose, nõia mütoloogilise kuju, aga ka mütoloogia ja kombestiku peajooned, sh ravimaagia ja mütoloogilise ainstiku liikumise lastefolkloori koosseisu. Nikolai Konakovi meeskonna süstemaatika on paljutahuline nagu Oskar Looritsal ja kaasab maksimaalselt võimalikke teemasid.

Irina Vinokurova koostatud “Vepsa mütoloogia“ (2015), Tatiana Devjatkina “Mordva mütoloogia“ (vene keeles 1998, ersamokša kirjakeeles 2002, inglise keeles 2004, eesti keeles 2008), Nikolai Mokšini “Mordva mütoloogia“ (Mokšin 2004), Niina Jurtšenkova ülevaade Mordva mütoloogiast (2009), Lidia Toidybek-Mustoneni “Mari mütoloogia“ (vene keeles 1997 ja 2007, eesti keeles lühendatult 1998), Irina Rusinova ja Aleksandr Tšernõhi (Rusinova & Chernyh *et al.* 2019) köited esitavad teateid nt rahvakalendri kohta, samas etioloogiad on kõrvale jäänud. Jumaluste süstemaatika koos olulisemate müütiliste karakteritega on esitatud nt mansi ja handi mütoloogiate näitel (Gemuev & Sagalaev *et al.* 2001; 2006; Kulemzin & Lukina & Moldanovid 2000, 2006). Hingekujutelmad, kujuvahetamised, šamanismiga seotud aspektid ja eepilised motiivid on olulisel kohal sõlkupi mütoloogias (Tuchakova & Kuznetsova *et al.* 2010). Mitmes hilisemas väljaandes vaadeldakse koos mütoloogilisi karaktereid ja folkloorinähtusi, lisatud on folkloristide-teoreetikute ja folkloori kogujate biograafiaid (Jurčenkov *et al.* 2013 ja 2020). Illustratsioonidena kasutatakse rahvuslikel ja mütoloogilistel teemadel valminud kunstiteoseid. Paljude teemade ühitamine, sh biograafilise leksikoni põimimine sisuliste märksõnadega suurendab süsteemi hargnevust ja raskendab konkreetsete nähtuste jälgimist. Mitmes köites on temaatika sidustatud õigeusuga.

2018. aastal ilmus ka uusim vaade saami mütoloogiale Juha Pentikäise ja Risto Pulkkise sulest.

Eelnevast mitteammendavast loendist ilmneb soome-ugri keelkonna rahvaste materjali hea korrastatuse tase, üldiselt sarnane üldine ülesehitus, liigitamine,

folkloristide ja etnoloogide pühendunud töö teoreetiliste ja praktiliste lahenduste leidmiseks. 20. sajandi jooksul publitseeriti ka müriaad artikleid-monograafilisi vaateid mütoloogilistele olenditele, kuid vajadus monograafiliste uurimuste järele püsib.

20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses avaldati väikerahvaste mütoloogiate käsitlusi. 20. sajandi alguse usundi ülevaadetes tehti ristviiteid muistendite tüpoloogiale, mis oli sel ajal uuendus. Selle võimaluste ja vajaduse üle vaieldi pikalt, kuid üldistava võimalusena jäid see käibesse ja sajandi lõpuks olid nad tõusnud folkloristikas normatiiviks. Muistendid osutusid muutlikuks, vintskeks, motiivrikkaks ja vastupanu osutavaks narratiivsuse liigiks, millele tüpoloogia loomine on komplitseeritud. Nii ongi valminud piiratud arv etnilisi katalooge, sh Lauri Simonsuuri soome muistendite kataloog (1961, uustrükk 1987). Marjatta Jauhiainen (1998) täiendas Simonsuuri kataloogi, mis on nüüdseks parim abimees Soome ainestiku leidmisel. Mõne olulise uuendusega (iseloostustavad sissejuhatused, seosed muinasjuttudega jm) ilmus Bengt af Klintbergi (2010) Rootsi muistendite kataloog ning teadaolevalt on töös läti, leedu ja eesti uued tüpoloogiad. Rahvusvahelistest kataloogidest on laiemat kasutamist leidnud Reidar Th. Christianseni “Rändmuistendid” (FFC 175, 1958/1992).

Eelnevast ilmnesid kitsaskohad usundiliste karakterite temaatilis-valdkondliku klassifikatsiooni juures – nähtustele on keeruline luua ühist klassifikatsiooni, karakterite nimetused varieeruvad, mõnigi kord vahetuvad peamised funktsioonid ja tegevused, olendite välimus võib olla väga erinev, samuti algupära, kuid ka teksti enda struktuur ja pikkus varieerub. Enamasti rõhutakse klassifikatsiooni koostades jätkuvalt valdkonnale, millega olend on seotud või identifitseerimist võimaldavatele joontele, ka mütoloogilise tegelase nimele (Vinogradova & Tolstaja 1994; Vinogradova & Levkyevskaya 2016; Klimova 2023; Valentsova 2018). Selgelt määratletud klasside kõrval on arvukalt ebamääraste või muutlike tunnustega tegelasi, keda ühendab üldnimi (metshaldjad, vetevaimud, maahaldjad). Kuivõrd muutlik võib olla mütoloogiliste tegelaste seletus, osutab Määrimaa slaavlaste ja ukrainlaste näitel karakter Meluzína (‘tuulevaim’) – tugev ulguvat häält tegev tuulekeeris. Meluzína nutab ehk tuul ulub kui keegi enda üles poob. Algselt tähistati selle mütonüümiga merineitsit (< pr. Mélusine) (vt Valentsova 2018), kes oli tuntud paljude rahvaste folklooris, näiteks liivlaste juurde jõudis karakter Looritsa arvates ilukirjanduse vahendusel (Loorits 1926).

Üks mütoloogiliste olendite klassifitseerimise võimalusi põhineb mütoloogilise karakteri püsivusel või muutlikkusel. Ksenja Klimova pakub kreeka mütoloogia näitel liigitust, milles eristuvad:

1. Spetsiifiliste tunnustega mütoloogilised tegelased, keda ühendab üldnimetus ja põhitunnuste kogum (välimus, omadused, ilmumisaeg ja -koht, funkt-

sioonid jne). Sellesse kategooriasse kuuluvad näiteks vastsündinu saatust ennustavad olendid (Μοίρες ‘moira’) ja neile lähedased tegelased; meres elavad poolnaised-poolkalad (Γοργόνες ‘gorgon’); haigusvaimud (Πανούκλα ‘katk’, Χολέρα ‘koolera’, Βλογιά ‘rõuged’).

2. Väiksema püsivusastmega mütoloogilised tegelased, keda ühendab üldnimetus, kuid tegelasel on varieeruvad lokaalsed erinevused, st need võivad erinevates kohalikes traditsioonides kas kokku langeda või oluliselt erineda. Sellesse kategooriasse kuuluvad kreeklastele pühade vaimud (Καλλικάντζαροι ‘kalikandzars’), naissoost kaitsehaldjad (Νεράιδες ‘neriidid’) jm. Sama nime võivad selles kategoorias kanda vaimud, kes erinevad suuresti muude omaduste poolest (välimus, ilmumisaeg, päritolu jne).

3. Lähedase nimetusega tegelased, kellel on ebamäärane välimus, ent rangelt määratletud funktsioon. Sellesse kategooriasse kuuluvad peamiselt lastehirmutised (Μπουμπούλας ‘bubulas’ paljude murdenimetustega olendid, kelle välimusest, iseloomulikest ametite või omaduste kohta puudub teave.

4. Määratlemata mütoloogilised tegelased, keda esindab koondnimetus, nt kurjad vaimud (φαντάσματα ‘kummitus’, δαμόνια ‘deemonid’, αποκορωμένα ‘neetud’).

Hoopis teistsugusest motiivide jaotusest ja semantikast on lähtunud läti ainekliku juures Lena Neuland (1981), Leedu muistendite ja etioloogiate juures Bronislava Kerbelite (2001) ja globaalse ainekikuga näitel Yuri Berezkin (2004), kelle süsteem lubab jälgida motiivide piirkondliku leviku kõrval selle globaalset käitumist.

Käesoleva väljaande orientatsioon on ennekõike müütiliste karakterite iseloomustamine nagu nad paistavad läbi narratiivide ja teadete, analüütikale järgnevad tekstikorpused, kuhu on koondatud tänaseks kättesaadavad tekstid ja salvestused.